

Cover Page



Universiteit Leiden



The handle <http://hdl.handle.net/1887/32770> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Leeuwen, Maarten van

Title: Stijl en politiek. Een taalkundig-stilistische benadering van Nederlandse parlementaire toespraken

Issue Date: 2015-04-16

Hoofdstuk 1

Inleiding

1.1 Stijl als betekenisvolle keuze

In 1999 kon minister van Financiën Gerrit Zalm op Prinsjesdag een bijzonder gunstige rijksbegroting presenteren: er was sprake van een begrotingsoverschot. Zalms ministerie gebruikte echter een andere omschrijving. Financiën stelde dat er sprake was van een ‘negatief begrotingstekort’ (Lagerwerf 2000: 75). Volkskrant-journalist Ferry Haan verklaarde die formuleringskeuze als volgt:

Zodra hij [d.i. Zalm] een overschot op de begroting meldt, zullen politici hun begerige blik op het ministerie richten. Dat moment stelt de minister zo lang mogelijk uit. (Haan 1999; cursivering MvL)

Haan doet een stilistische observatie: zijn opmerking heeft niet zozeer betrekking op *wat* er gezegd wordt, maar op *hoe* dat gebeurt. Hoewel ‘begrotingsoverschot’ en ‘negatief begrotingstekort’ naar hetzelfde in de werkelijkheid verwijzen, lijkt Haan te veronderstellen dat er wel degelijk een verschil zit tussen beide formuleringsalternatieven: hij suggereert dat bij ‘begrotingsoverschot’ politici eerder geneigd zouden zijn om bij Financiën aan te kloppen voor extra budget dan wanneer van ‘negatief begrotingstekort’ gesproken wordt.

De observatie van Haan past heel goed binnen een belangrijk uitgangspunt van wetenschappelijk onderzoek naar stijl. In de stilistiek wordt stijl veelal gedefinieerd als keuze: er is sprake van stijl wanneer de taalgebruiker formuleringsalternatieven voorhanden heeft om een verschijnsel of stand van zaken in de werkelijkheid te beschrijven.¹ Daarbij wordt aangenomen dat stilistische varianten (zoals ‘begrotingsoverschot’ en ‘negatief begrotingstekort’) weliswaar hetzelfde object of dezelfde stand van zaken in de werkelijkheid

¹ In de woorden van Verdonk (2006: 202): ‘Style is (...) the making of conscious and unconscious choices of certain linguistic forms and structures in preference to others that could have been chosen but were not. Obviously, every linguistic choice that is made is codetermined by a wide variety of contextual considerations, such as the genre of text, time, place, the nature of the communicative context, etc.’ Zie voor vergelijkbare definities Leech & Short (2007: 31), Jeffries & McIntyre (2010: 72) en Burger & De Jong (2009: 19). Stijl is ook wel op andere manieren gedefinieerd, zoals ‘stijl is versiering’ of ‘stijl is afwijking (van een bepaalde norm)’. Zie Leech & Short (2007: 13-24) en Renkema (2004: 147-150) voor een bespreking van problemen die deze definities met zich meebrengen.

beschrijven, maar semantisch niet uitwisselbaar zijn: uitgangspunt is dat stilistische varianten van elkaar verschillen in betekenis.

Een theoretische grondslag voor dit uitgangspunt van stijlonderzoek wordt geboden door de cognitieve linguïstiek. De cognitieve taalkunde gaat ervan uit dat de mens in staat is om verschijnselen in de werkelijkheid op verschillende manieren te conceptualiseren.² Representaties van de werkelijkheid zijn volgens deze benadering altijd subjectief van aard: mensen geven de werkelijkheid op een bepaalde manier weer, terwijl diezelfde werkelijkheid ook op andere manieren gerepresenteerd zou kunnen worden. Semantiek is in deze opvatting dus méér dan het leggen van relaties tussen taal en werkelijkheid alleen: de betekenis van een uiting bestaat niet alleen uit een referentiële beschrijving van een bepaald verschijnsel of bepaalde stand van zaken in de werkelijkheid, maar ook uit de manier waarop dat object of die stand van zaken door de taalgebruiker wordt *geconceptualiseerd*. Iedere talige representatie van de werkelijkheid, iedere formuleringskeuze, geeft een weergave van de werkelijkheid die in principe ook anders zou kunnen zijn, en dus subjectief is.³

Vanuit dit perspectief zijn stilistische varianten semantisch dus niet uitwisselbaar, zoals nader kan worden geïllustreerd met voorbeelden (1)-(4).⁴

- (1) [beschrijving van een groepje sterren]
 - a. Zie je die constellatie?
 - b. Zie je die lichtstipjes aan de hemel?

- (2) [beschrijving van een glas dat voor 50% gevuld is]
 - a. Een *halfvol* glas.
 - b. Een *halfleeg* glas.

- (3) [beschrijving van een trein die op ieder station stopt]
 - a. Een *stoptrein*.
 - b. Een *sprinter*.

- (4) [beschrijving van een situatie waarin een trein die onderweg is van A naar C, ongeveer 10 minuten later dan gepland zal arriveren op het tussengelegen station B]
 - a. De trein *heeft* ongeveer 10 minuten *vertraging*.

² Zie bijvoorbeeld Langacker (2000), Verhagen (2007) en Croft (2009).

³ In de cognitieve linguïstiek wordt de menselijke gave om verschijnselen in de werkelijkheid op verschillende manieren te conceptualiseren en weer te geven aangeduid met de term ‘construal’ (Langacker 2000: 26-27; Verhagen 2007). Iedere formuleringskeuze zorgt dus voor een bepaalde ‘construal’ van de werkelijkheid.

⁴ Voorbeelden (1), (2) en (4) zijn ontleend aan respectievelijk Langacker (1990: 61), Langacker (2008: 43) en Boogaart (2009).

b. De trein *vertrekt* over ongeveer 10 minuten.

In (1) zijn zowel ‘een constellatie’ als ‘lichtstipjes aan de hemel’ beschrijvingen van een groepje sterren aan de hemel. Beide typeringen zijn in overeenstemming met eigenschappen van het object in de werkelijkheid. De stilistische varianten zijn echter geen synoniemen: ze geven een verschillende representatie van hetzelfde object in de werkelijkheid. Wie spreekt van een ‘constellatie’, stelt het waargenomen verschijnsel voor als sterren die onderling op een bepaalde manier samenhangen; bij de omschrijving ‘lichtstipjes aan de hemel’ worden de sterren eerder als individuele, los van elkaar staande verschijnselen voorgesteld. Ook de formuleringsalternatieven in (2) duiden hetzelfde object in de werkelijkheid aan, maar geven een verschillende voorstelling van dat object: bij een ‘halfvol glas’ wordt bijvoorbeeld benadrukt dat het glas een zekere inhoud bevat; bij een ‘halfleeg glas’ wordt juist de aandacht gevestigd op het feit dat in het glas een deel van de mogelijke hoeveelheid inhoud ontbreekt. Iets soortgelijks geldt voor de formuleringsalternatieven in (3): een ‘stoptrein’ benadrukt dat de trein steeds halt moet houden; het woord ‘sprinter’ legt juist de nadruk op het feit dat de trein bij ieder station weer (snel) optrekt. In (4a) ten slotte wordt benadrukt dat de trein te laat is; in (4b) ligt de nadruk op het gegeven dat de trein na ongeveer 10 minuten zijn weg zal vervolgen.

Het feit dat stilistische varianten verschillen in betekenis, brengt met zich mee dat ze een verschillend effect kunnen sorteren. Zo is veelvuldig onderzocht wat het effect is als een verschijnsel vanuit een positief of negatief perspectief beschreven wordt (Holleman, Kamoen & De Vreese 2013: 31). Keer op keer blijkt het beeld dat taalgebruikers van het verschijnsel in kwestie hebben, door het gekozen formuleringsalternatief te worden beïnvloed. Een rijopleiding met een ‘slagingspercentage van 75%’ wordt bijvoorbeeld als aantrekkelijker gezien dan een rijopleiding met een ‘zakkans van 25%’. Rundvlees dat voor ‘25% rijk is aan vet’, wordt o.a. in termen van kwaliteit en smaak negatiever beoordeeld dan rundvlees dat voor ‘75% vetarm’ is. En een operatie met een ‘overlevingskans van 50%’ wordt eerder overwogen dan een operatie met een ‘sterftekans van 50%’.⁵

Een ander interessant voorbeeld dat laat zien dat formuleringsalternatieven een verschillend effect sorteren, is de studie van Fausey & Boroditsky (2010). In een drietal experimenten legden zij proefpersonen tekstjes voor waarin wordt verhaald over iemand die schade veroorzaakt. Van zo’n tekstje werden

⁵ Zie voor een overzicht van dit type onderzoek Holleman & Pander Maat (2009) en Levin, Schneider & Gaeth (1998). De voorbeelden zijn ontleend aan Holleman, Kamoen & De Vreese (2013), Levin & Gaeth (1988) en Levin, Schnittjer & Thee (1988).

twee stilistische varianten gemaakt, bijvoorbeeld zoals versie A en B hieronder (Fausey & Boroditsky 2010: 645).

Versie A

Mrs. Smith and her friends were finishing a lovely dinner at their favorite restaurant. After they settled the bill, they decided to head to a nearby café for coffee and dessert. Mrs. Smith followed her friend and as she stood up, *she flopped* her napkin on the centerpiece candle. *She had ignited* the napkin! As Mrs. Smith reached to grab the napkin, *she toppled* the candle and *ignited* the whole tablecloth too! As she jumped back, *she overturned* the table and *ignited* the carpet, as well. Hearing her desperate cries, the restaurant staff hurried over and heroically managed to put the fire out before anyone got hurt.

Versie B

Mrs. Smith and her friends were finishing a lovely dinner at their favorite restaurant. After they settled the bill, they decided to head to a nearby café for coffee and dessert. Mrs. Smith followed her friend and as she stood up, her *napkin flopped* on the centerpiece candle. *The napkin had ignited!* As Mrs. Smith reached to grab the napkin, the candle *toppled* and the whole *tablecloth ignited* too! As she jumped back, the *table overturned* and the *carpet ignited*, as well. Hearing her desperate cries, the restaurant staff hurried over and heroically managed to put the fire out before anyone got hurt.

In de ene tekstversie worden handelingen die tot schade leiden zo beschreven dat de veroorzaker van de schade in subjectpositie staat (vgl. versie A), waardoor de veroorzaker van de schade expliciet als handelende persoon genoemd wordt. In de andere tekstversie worden de objecten die beschadigd raken in subjectpositie gepresenteerd. Daardoor worden de gebeurtenissen meer voorgesteld als gebeurtenissen die de hoofdpersoon uit het tekstje overkomen (vgl. versie B). Uit het onderzoek bleek dat de stilistische varianten een verschillend effect sorteerden: proefpersonen die tekstversie A hadden gelezen, hielden de veroorzaker van de schade o.a. meer verantwoordelijk voor de gebeurtenissen dan proefpersonen die tekstversie B hadden gezien.

Het onderzoek van Fausey & Boroditsky (2010) laat onder meer zien dat stilistische keuzes *in* een tekst kunnen leiden tot een bepaalde globale indruk van zo'n tekst als *geheel*. Het leggen van causale verbanden tussen specifieke formuleringkeuzes in een tekst en globale indrukken van zo'n tekst als geheel neemt in dit proefschrift een centrale plaats in (zie verder paragraaf 1.3).

1.2 Stijlanalyse op taalkundige grondslag

Stijl is een onderwerp dat in het Nederlandse onderzoek naar taalgebruik de laatste jaren groeiende belangstelling geniet.⁶ In dit proefschrift richt ik mij op een specifieke *vorm* van stijlonderzoek, die kan worden gekarakteriseerd als ‘stijlanalyse op taalkundige grondslag’. Hieronder versta ik stijlonderzoek dat erop is gericht te laten zien hoe formuleringskeuzes in een tekst bijdragen aan een effect dat een tekst als geheel bij lezers of luisteraars teweegbrengt. Daarbij wordt geen experimenteel onderzoek verricht, maar wordt op basis van taalkundige analyse *aannemelijk* gemaakt dat stilistische keuzes een bepaald effect sorteren, en/of gedemonstreerd hoe daadwerkelijk opgetreden effecten, bijvoorbeeld de indruk die een tekst op lezers of luisteraars maakt, door stilistische keuzes kunnen worden verklaard (zie verder paragraaf 1.3). Deze vorm van stijlonderzoek kent in het Angelsaksische taalgebied een rijke traditie, maar wordt in het Nederlandse onderzoek naar taalgebruik tot op heden nauwelijks toegepast. In deze dissertatie betoog en demonstreer ik dat een taalkundig-stilistische benadering ook voor de analyse van Nederlandstalige teksten vruchtbaar is.⁷

Stijlanalyse op taalkundige grondslag kent vooral een traditie in het bestuderen van literaire teksten,⁸ maar wordt ook toegepast op zakelijke tekstsoorten.⁹ Dit gebeurt vooral binnen de zogeheten ‘kritische stilistiek’, die

⁶ Zie voor recente publicaties in het Nederlands waarin (effecten van) stilistische keuzes worden behandeld bijvoorbeeld Vismans (2013; 2007), Onrust (2013), Joris, d’Haenens, Van Gorp e.a. (2013), Holleman, Kamoen & De Vreese (2013), Burgers & Van Mulken (2013), Van Silfhout, Evers-Vermeul & Sanders (2012), Van Mulken & Schellens (2012), Hustinx & De Wit (2012), Lentz & Pander Maat (2010), Vis, Sanders & Spooren (2009), Van Gorp & Van der Goot (2009), Sanders (2009), Hoeken (2009), Ensink (2009), Tonnard (2009), Snoeck Henkemans (2008), Janssen, Jansen & De Pater (2008) en De Graaf, Sanders, Beentjes e.a. (2007). Deze aandacht voor stijl in het Nederlandse onderzoek naar taalgebruik is een relatief recente ontwikkeling (Van Mulken & Schellens 2006: 224; Schellens 2006: 15; Snoeck Henkemans & Van Eemeren 2005: 169).

⁷ Dit proefschrift is geschreven binnen het NWO-programma ‘Stilistiek van het Nederlands’. Naast deze dissertatie maken ook het proefschrift van Suzanne Fagel (Fagel 2015), dat gericht is op de analyse van *literaire* teksten, en de monografie *Stilistiek van het Nederlands* (Stukker & Verhagen, te verschijnen) deel uit van dit project, dat als doel heeft de stilistiek te (her)introduceren in de neerlandistiek. In de jaren ’20 tot de jaren ’60 van de twintigste eeuw zijn binnen de neerlandistiek verschillende aanzetten gedaan voor het beoefenen van een ‘linguïstische stilistiek’, maar tot een vaste discipline in de neerlandistiek hebben deze aanzetten, die gericht zijn op de analyse van *literaire* teksten, nooit geleid. Zie Fagel (2015: 47-62) voor details.

⁸ Zie voor inleidingen in de literaire linguïstische stilistiek bijvoorbeeld Leech & Short (2007), Jeffries & McIntyre (2010) en Fagel (2015); een klassieke literair taalkundig-stilistische analyse is Halliday (1971).

⁹ Zie bijvoorbeeld Charteris-Black (2014), Machin & Mayr (2012), Jeffries (2010), Simpson & Mayr (2010), Chilton (2004), Fairclough (2001; 1992), Simpson (1993), Carter & Nash (1990),

deel uitmaakt van de onderzoeksbenadering die Critical Discourse Analysis (CDA) wordt genoemd.¹⁰ Een uitgangspunt van CDA is dat taalgebruik ideologisch geladen is. De benadering gaat ervan uit dat taalgebruik machtsverhoudingen, maatschappelijke ongelijkheid, onrechtvaardigheid en onderdrukking weerspiegelt, en een centrale rol speelt in het in stand houden daarvan. CDA probeert hiervoor bewustwording te kweken en maatschappelijke verandering tot stand te brengen. Onderzoek binnen deze traditie heeft, met andere woorden, vaak duidelijke sociale of politieke motieven.¹¹ Zowel voor deze motieven als voor de verbanden die worden gelegd tussen talige verschijnselen en ideologie is de onderzoeksrichting ook bekritiseerd.¹²

De stijlanalyses in dit proefschrift hebben met de ‘kritische stilistiek’ gemeen dat ook ik ervan uitga dat objecten of standen van zaken met stilistische keuzes op verschillende manieren kunnen worden gerepresenteerd (zie paragraaf 1.1), en dat ook ik op basis van taalkundige analyse uitspraken doe over (veronderstelde) effecten van stilistische keuzes. Er zijn echter ook belangrijke verschillen. De aanname dat taalgebruik altijd ideologisch geladen is (in de zin van machtsverhoudingen weerspiegelend) vormt geen uitgangspunt van mijn onderzoek. Ook liggen aan de stijlanalyses in dit proefschrift geen sociale of politieke doelstellingen ten grondslag. In de stilistische analyses zal ik dus op basis van taalkundige inzichten aannemelijk maken dat stilistische keuzes bepaalde effecten sorteren, maar over die veronderstelde effecten zal geen (politiek) waardeoordeel worden geveld.

De vorm van stijlonderzoek die in dit proefschrift centraal staat, moet ook niet worden verward met het soort stijlonderzoek dat binnen verwante disciplines als de stylometrie en genreonderzoek wordt verricht. Stylometrisch onderzoek probeert op basis van de aan- of afwezigheid van (combinaties van) stijlkenmerken vast te stellen welke stilistische middelen iemands taalgebruik typeren (‘de stijl van persoon X’), of te bepalen wie de schrijver van een tekst of serie teksten is (auteursidentificatie).¹³ Genreonderzoek richt zich op de vraag welke (combinaties van) stijlmiddelen karakteristiek zijn voor een bepaald

Fowler & Kress (1979), en studies die in tijdschriften als *Discourse & Society*, *Critical Discourse Studies* of *Journal of Language and Politics* verschijnen.

¹⁰ Binnen CDA kunnen nog verschillende stromingen worden onderscheiden, die niet allemaal even stilistisch georiënteerd zijn (Jeffries 2010: 3). Een beknopt overzicht van de belangrijkste CDA-stromingen is te vinden in Fairclough, Mulderrig en Wodak (2011).

¹¹ Wodak (2006: 4-5), Van Leeuwen (2006: 290, 293), Wodak & De Cillia (2006: 713-714).

¹² Zie bijvoorbeeld Widdowson (1998). Een helder overzicht van de belangrijkste kritiekpunten is te vinden in Van Rees (2005) en Poole (2010).

¹³ Voorbeelden van stylometrisch onderzoek, dat zich zowel richt op literaire als niet-literaire teksten, kunnen onder meer gevonden worden in *Journal for Literary and Linguistic Computing*, dat vier keer per jaar verschijnt.

tekstgenre,¹⁴ en of zich binnen tekstgenres stilistische verandering voordoet.¹⁵ Het doel van stijlanalyse op taalkundige grondslag is een andere, nl. het functioneel *duiden* van stijlmiddelen. Op deze doelstelling ga ik in de volgende paragraaf nader in.

1.3 Stijlkeuzes en globale indrukken

Stilistiek op taalkundige grondslag kenmerkt zich, in de woorden van Anbeek en Verhagen (2001: 23), onder meer door het leggen van verbanden tussen ‘micro’- en ‘macroniveau’. Hiermee wordt bedoeld op het feit dat er in de analyse causale relaties worden gelegd tussen specifieke formuleringskeuzes *in* een tekst, en een globale indruk van de tekst als geheel.¹⁶ Het leggen van causale verbanden tussen stilistische keuzes op microniveau en globale indrukken op macroniveau kan het best worden verduidelijkt met een voorbeeld.

In 2003 kwam het koninklijk huis in opspraak vanwege de affaire-Bruinsma. Daarin speelde mevrouw Mabel Wisse Smit (de vrouw van prins Johan Friso) een hoofdrol. Mevrouw Wisse Smit zou voordat zij de prins leerde kennen een relatie hebben gehad met de Nederlandse drugsbaron Klaas Bruinsma. Over die contacten met Bruinsma zou Wisse Smit de regering onjuist en onvolledig hebben geïnformeerd. Om die reden besloot het kabinet geen toestemmingswet in te dienen bij de Staten-Generaal, die nodig was om prins Johan Friso’s recht op troonsopvolging te behouden. Tijdens een persconferentie motiveerde toenmalig premier Jan Peter Balkenende het kabinetsbesluit door te stellen dat hij voorgelogen was:¹⁷

- (5) De reden van het besluit van de regering is dat we helaas hebben moeten vaststellen dat de informatie die ons in juni [I] is gegeven over [II] het verleden van mevrouw Wisse Smit, dat die informatie onvolledig en onjuist is geweest. En dit alles levert op dat er sprake is van [III] het schaden van [IV] het vertrouwen. Maar wanneer [V] onwaarheid [VI] wordt gesproken, dan is daar natuurlijk geen kruid tegen gewassen. (Balkenende tijdens persconferentie in Nieuwspoor, 10 oktober 2003)

¹⁴ Zie voor voorbeelden van genreonderzoek Biber & Conrad (2009), Bhatia (2004), Swales (1990), Biber (1988) en Renkema (1981).

¹⁵ Zie voor voorbeelden Biber & Gray (2013), Vis (2011) en Biber & Finegan (1989).

¹⁶ Zie ook Toolan (2014: 14-15), Wales (2011: 400), Jeffries & McIntyre (2010: 26) en Leech & Short (2007: 2).

¹⁷ De interne nummering is toegevoegd om bespreking van het fragment te vergemakkelijken. Dank aan Ronny Boogaart, die me ooit op het fragment attendeerde.

Een dag na de persconferentie oordeelde het Eindhovens Dagblad dat Balkenende in zijn verklaring ‘in bedekte termen’ had aangegeven zich voorgelogen te voelen (Eindhovens Dagblad 2003). Interessant aan dit oordeel is dat het niet al te moeilijk is om in de verklaring van Balkenende, op het tekstuele microniveau, formuleringskeuzes aan te wijzen die kunnen hebben bijgedragen aan deze globale indruk op het macroniveau van de verklaring als geheel. Om dit te illustreren zijn hieronder de in (5) genummerde passages los van elkaar weergegeven (zie de a-varianten), en steeds voorzien van een mogelijk formuleringsalternatief (zie de b-varianten).

[I]

- a. de informatie die ons in juni *is gegeven*
- b. de informatie die *de prins en mevrouw Wisse Smit* ons in juni *hebben gegeven*

[II]

- a. *het verleden* van mevrouw Wisse Smit
- b. *de vermeende relatie* van mevrouw Wisse Smit *met de heer Bruinsma*

[III]

- a. dat er sprake is van *het schaden* van het vertrouwen
- b. dat *de prins en mevrouw Wisse Smit* het vertrouwen *hebben geschaad*

[IV]

- a. dat er sprake is van het schaden van *het vertrouwen*
- b. dat er sprake is van het schaden van *het vertrouwen van de regering/ het Nederlandse volk*

[V]

- a. Maar wanneer *onwaarheid* wordt *gesproken*
- b. Maar wanneer *leugens* worden *verkondigd*

[VI]

- a. Maar wanneer onwaarheid *wordt gesproken*
- b. Maar wanneer *zij* onwaarheid spreken

Uit [I]-[VI] komt naar voren dat Balkenende in de geciteerde passage tweemaal een lijdende vorm gebruikt (in [I]: ‘is gegeven’ en in [VI]: ‘wordt gesproken’). Daardoor raken de handelende personen (prins Johan Friso en mevrouw Wisse Smit) op de achtergrond: wanneer Balkenende in [I] en [VI] voor een ‘actief’ formuleringsalternatief had gekozen, zouden de hoofdrolspelers in de affaire veel directer met de in [I] en [VI] genoemde handelingen zijn geassocieerd (vgl. [Ia] met [Ib], en [VIa] met [VIb]). Iets dergelijks geldt voor de formulering in [III]. Balkenende maakt hier gebruik van naamwoordstijl. Daardoor wordt een

handeling (vertrouwen schaden) gepresenteerd als een toestand, en een directe koppeling met de handelende persoon (het prinselijk paar) ontbreekt.¹⁸ Wanneer Balkenende een werkwoordelijk formuleringsalternatief had gebruikt ('de prins en mevrouw Wisse Smit hebben ... geschaad') zou het verkeerde handelen van de prins en mevrouw Wisse Smit veel explicieter zijn benoemd. Ook het feit dat Balkenende in zijn verklaring spreekt van 'het vertrouwen' (zie [IV]) is interessant: daardoor blijft in het midden wiens vertrouwen precies geschaad is. Wanneer Balkenende had gekozen voor een formuleringsalternatief als 'ons vertrouwen' of 'het vertrouwen *van de regering / het Nederlandse volk*', was dat voor mevrouw Wisse Smit en de prins pijnlijker geweest. Verder is de keuze voor het woord [V] 'onwaarheid' opvallend: 'onwaarheid spreken' klinkt milder dan bijvoorbeeld 'leugens verkondigen', en bovendien wekt 'onwaarheid' minder dan 'leugens' de suggestie dat er een handelende persoon in het spel is. De formuleringskeuze [II] 'het verleden' ten slotte is eveneens relevant: Balkenende gebruikt hier een heel algemene aanduiding voor een specifiek onderdeel van het verleden van mevrouw Wisse Smit, namelijk de vermeende relatie tussen haar en Bruinsma. Doordat Balkenende niet naar dit onderdeel van Wisse Smits verleden verwijst, maar in plaats daarvan in algemene zin van 'het verleden' van Wisse Smit spreekt, wordt de aanleiding voor de hele affaire niet expliciet benoemd (vgl. [IIa] met [IIb]).

Al met al zou de passage in (5) zijn geformuleerd als in (6) wanneer Balkenende bij de formuleringsalternatieven in I-VI steeds had gekozen voor de b)-varianten:

- (6) De reden van het besluit van de regering is dat we helaas hebben moeten vaststellen dat de informatie die [I] de prins en mevrouw Wisse Smit ons in juni hebben gegeven over [II] de vermeende relatie van mevrouw Wisse Smit met de heer Bruinsma, dat die informatie onvolledig en onjuist is geweest. En dit alles levert op dat [III] de prins en mevrouw Wisse Smit [IV] het vertrouwen van de regering [III] hebben geschaad. Maar wanneer [V] zij [VI] leugens verkondigen, dan is daar natuurlijk geen kruid tegen gewassen.

Wanneer Balkenende het voor prins Johan Friso en mevrouw Wisse Smit pijnlijke regeringsbesluit op deze manier zou hebben toegelicht, zou hij beduidend explicieter zijn geweest over de gebeurtenissen die aan het kabinetsbesluit ten grondslag lagen. In dat geval zou het Eindhovens Dagblad waarschijnlijk *niet* hebben geoordeeld dat Balkenende zijn gevoel voorgelogen te zijn 'in bedekte termen' formuleerde.

¹⁸ Zie voor een uitgebreidere bespreking van naamwoordstijl paragraaf 3.3.2.3. Het verschijnsel komt daarnaast ook in paragraaf 4.4.2.7b aan bod.

De beknopte analyse van Balkenendes verklaring illustreert wat Anbeek & Verhagen (2001) bedoelen met het leggen van verbanden tussen ‘micro-’ en macroniveau’, dat zoals gezegd kenmerkend is voor taalkundig-stilistisch onderzoek. Aannemelijk is gemaakt dat de globale indruk die het Eindhovens Dagblad had van Balkenendes verklaring *als geheel*, werd veroorzaakt door een serie specifieke formuleringskeuzes *in* die verklaring. Geformuleerd in termen van micro- en macroniveau: op het tekstuele microniveau zijn formuleringskeuzes aangewezen waarvan aannemelijk is gemaakt dat ze bijdragen aan de indruk op macroniveau van de verklaring als geheel dat Balkenende ‘in bedekte termen’ sprak over de redenen voor het kabinetsbesluit. Bij het leggen van verbanden tussen micro- en macroniveau in Balkenendes verklaring was een indruk op macroniveau leidend: vastgesteld hebbende dat Balkenende met zijn verklaring als geheel een bepaalde indruk wekte (zie het oordeel van het Eindhovens Dagblad), heb ik gericht stilistische keuzes op microniveau aangewezen die aan die indruk bijdragen. Binnen de linguïstische stilistiek is dit een heel gebruikelijke manier om verbanden tussen micro- en macroniveau te leggen (zie bijvoorbeeld Leech & Short 2007; Anbeek & Verhagen 2001), en het is deze aanpak die in een groot deel van dit proefschrift zal worden gevolgd (zie hoofdstuk 3 en 4). Het is echter ook mogelijk om te starten op het tekstuele *microniveau*. In dat geval observeert de analist in een tekst een bepaald stilistisch verschijnsel, en probeert hij aannemelijk te maken dat het gebruik van dat stilistisch middel een bepaald effect sorteert op het macroniveau van de tekst. Ook deze manier van verbinden van micro- en macroniveau zal in dit proefschrift worden gedemonstreerd (zie hoofdstuk 5).

1.4 Doel, onderzoeksvragen en opbouw van de studie

Stijlanalyse op taalkundige grondslag is een vorm van tekstanalyse die in het Nederlandse onderzoek naar taalgebruik tot op heden weinig navolging heeft gekregen (zie paragraaf 1.2). Het algemene doel van deze studie is te betogen en te demonstreren dat een taalkundig-stilistische benadering ook voor de analyse van Nederlandstalige teksten vruchtbaar is. De centrale vraag van dit proefschrift luidt:

- Hoe kunnen op systematische wijze globale indrukken van een tekst worden verklaard door formuleringskeuzes op woord- en zinsniveau?

Voor het beantwoorden van deze vraag zal ik een methode voor taalkundig-stilistisch onderzoek uitwerken, en toepassen op een drietal casussen. De casusteksten zijn alle afkomstig uit het domein van de politiek: ik zal de taalkundig-stilistische methode toepassen op verscheidene parlementaire toespraken. Aan de keuze voor teksten uit dit genre liggen meerdere redenen ten grondslag (zie paragraaf 2.4), maar tegelijkertijd is deze keuze ook tot op

zekere hoogte willekeurig. Voor het beantwoorden van de centrale vraag van dit proefschrift hadden in principe ook *andere* typen teksten als casusmateriaal kunnen dienen. Het feit dat gekozen is voor parlementaire toespraken om de taalkundig-stilistische benadering op toe te passen, brengt met zich mee dat dit proefschrift naast methodische handvatten ook inzicht geeft in tal van stilistische keuzes van politici, en (veronderstelde) effecten van die keuzes. Daarbij zullen ook tal van stilistische verschijnselen worden behandeld waarvoor in de analyse van politiek taalgebruik tot op heden nauwelijks aandacht is geweest.

De methode die ik in deze studie uitwerk en toepas, bouwt vooral voort op het werk van Leech & Short (2007) uit de literaire stilistiek, en kent verschillende uitgangspunten. Deze worden in **hoofdstuk 2** beschreven. Anders dan Leech & Short (2007) zal ik daarbij ook expliciet aandacht besteden aan de vraag hoe die verschillende methodologische uitgangspunten in samenhang kunnen worden ingezet. Verder verantwoord ik in hoofdstuk 2 de keuze van de teksten waarop de methodologische principes zullen worden toegepast.

In hoofdstukken 3 t/m 5 volgen de gevalsstudies, waarbij ik in iedere casus een ander aspect van de geschetste methode zal belichten. Het methodologische aspect dat in **hoofdstuk 3** centraal staat, is het werken met een *checklist*. In de linguïstische stilistiek is meermalen voorgesteld om een checklist van stilistische verschijnselen in te zetten bij het identificeren van stilistische middelen. In de praktijk van stijlonderzoek heeft dit echter nauwelijks navolging gekregen. In hoofdstuk 3 neem ik daarom de proef op de som: in hoeverre is een checklist een waardevol instrument voor taalkundig-stilistisch onderzoek? Als casus dienen de toespraken die Geert Wilders (PVV) en Ella Vogelaar (PvdA) hielden tijdens het zogeheten ‘Knettergek-debat’ (2007). Een analyse van mediaoordelen over beide politici laat zien dat Wilders’ manier van spreken en die van Vogelaar als respectievelijk ‘helder’ en ‘wollig’ overkwamen. Welke stilistische keuzes op microniveau dragen aan deze indrukken op macroniveau bij?

In **hoofdstuk 4** staat, methodisch gezien, de vraag centraal hoe verbanden tussen micro- en macroniveau kunnen worden gelegd. Als casus dienen de toespraken van Geert Wilders en Alexander Pechtold (D66) tijdens de Algemene politieke beschouwingen van 2008 en 2009. De casus is complexer dan die in hoofdstuk 3, in die zin dat het macroniveau voor de stijlanalyse complexer is. In het hoofdstuk betoog ik dat politici zich in de Tweede Kamer ten opzichte van twee functioneel verschillende publiekstypen dienen te positioneren: ‘de Haagse collega’s’ en ‘de mensen in het land’. Een analyse van mediaoordelen laat zien dat Geert Wilders en Alexander Pechtold in hun toespraken de indruk wekten zich verschillend op te stellen tegenover deze twee publiekstypen. Wilders kwam over als een ‘politieke buitenstaander’ die afstand bewaarde ten opzichte van zijn Haagse collega’s, en als een politicus die

zich als ‘man van het volk’ nabij de samenleving opstelde. Alexander Pechtold wekte de indruk een ‘insider’ te zijn op het Binnenhof, die een zekere afstand bewaarde tot de samenleving. Welke stilistische keuzes op microniveau dragen aan deze indrukken op macroniveau bij?

In **hoofdstuk 5** wordt in een diachroon corpus van 47 parlementaire toespraken onderzocht of er op het tekstuele microniveau van Wilders’ speeches stilistische verandering is opgetreden – iets wat meermalen in de media is gesuggereerd. Daartoe richt ik me op een grammaticaal-stilistisch verschijnsel dat in hoofdstuk 3 als kenmerk van Wilders’ spreekstijl naar voren is gekomen, en waarvoor in de analyse van politiek taalgebruik tot op heden nauwelijks aandacht is geweest: de aan- of afwezigheid van complementatie. Is er door de jaren heen verandering opgetreden in de mate waarin Wilders van dit min of meer verborgen stijlmiddel gebruikmaakte? En zo ja, wat is op macroniveau het (veronderstelde) effect van die verandering? In methodisch opzicht staat in dit hoofdstuk het kwantificeren van stijlmiddelen centraal.

In de slotbeschouwing (**hoofdstuk 6**) beantwoord ik de centrale onderzoeksvraag, door de belangrijkste algemene bevindingen van dit proefschrift op een rij te zetten.